

herbert tingsten
kurt samuelsson
anthony sampson

perspektiv på näringslivs debatten

olle karleby
lars wirström
lars lidén

STUDIER
OCH
DEBATT

Handwritten text on a yellowed page, possibly bleed-through from the reverse side. The text is arranged in approximately 15 vertical columns. The characters are dark and somewhat faded, but appear to be a mix of letters and numbers. Some legible fragments include '187', '187', '187', '187', '187', '187', '187', '187', '187', '187', '187', '187', '187', '187', '187'. The text is written in a cursive or semi-cursive hand.

STATSVETENSKAPLIGA
INSTITUTIONEN
LUND

B2876

Pa

STATSVETENSKAPLIGA INSTITUTIONEN
LUND

LUNDS UNIV. STATSVETENSKAP

15280

001028622

Perspektiv på näringslivsdebatten

Allm.

[Studier och debatt

utges av Studieförbundet Näringsliv och Samhälle
Sköldungagatan 2 · 114 27 Stockholm · Telefon 08/23 25 20
Postgiro 35 62 60

Nr 3 1970 · 18:e årg.]

Tryckt hos Bohuslänningens AB, Uddevalla 1970

STATSVETENSKAPLIGA INSTITUTIONEN
LUND

SNS — STUDIEFÖRBUNDET NÄRINGS LIV OCH SAMHÄLLE

är en ideell sammanslutning av enskilda personer inom svenskt näringsliv, fristående från politiska partier och intresseorganisationer. Genom vetenskaplig forskning, konferenser samt studier och debatt i lokala grupper vill SNS sprida kunskap om ekonomiska och sociala förhållanden, stimulera till positiva insatser i arbets- och samhällsliv och till individuella ställningstaganden i den allmänna debatten.

Innehåll

FÖRORD	9
KRITIKEN MOT NÄRINGSLIVET I IDÉHISTORISKT PERSPEKTIV av <i>Herbert Tingsten</i>	11
<i>Ideologierna</i>	11
Begreppet ideologi	12
Den statiska samhällssynen kontra framstegs- tänkandet	13
Marxismen	15
<i>Debatten kring näringslivet</i>	17
USA	17
England	20
Tyskland	21
Katolska kyrkan	21
<i>Ideologierna i dagens svenska samhälle</i>	22
De politiska partiernas ideologier	22
Näringslivets argumentation	23
Nyvärnsterns ideologi	24
Näringslivet i framtidens samhälle	25
DET BERÄTTIGADE I KRITIKEN av <i>Kurt Samuelsson</i>	28
<i>Effektiviteten</i>	29
<i>Reklamen</i>	34
<i>Den hierarkiska uppbyggnaden och arbetsplatsdemokratin</i>	36
	5

<i>Ägandet och makten</i>		38
Varför makten måste diffuseras	38	
Ägande utan makt	41	
Makten åt intressenterna	42	
Ägande utan makt — tre problem	43	
Företagsdemokratien	46	
Jämlikheten	48	
KRITIKEN FRÅN EUROPAS STUDENTER av <i>Anthony Sampson</i>		51
Den amerikanska utmaningen	52	
Historiska paralleller	53	
Studentrevoltens motiv	56	
Masskommunikationerna	61	
Den akademiska friheten	64	
Vad kommer att hända med studentrevolten?	66	
En framtidsvision	68	
ATT FÖRA NÄRINGSLIVETS TALAN av <i>Olle Karleby och Lars Wirström</i>		70
<i>Mottagare</i>		72
Direkt eller indirekt kommunikation	72	
Några viktiga mottagargrupper	73	
<i>Budskap</i>		74
Om styrelserepresentation	77	
<i>Sändare</i>		79
<i>Media</i>		80
VAD KAN NÄRINGSLIVET LÄRA AV KRITIKEN? av <i>Lars Lidén</i>		82
”Över min döda kropp”	82	
Värt att slå vakt om	83	
Inflytandets ursprung	84	
Företagslagstiftningen	86	

Ledningsorgan vid ändrat partsförhållande	87
Vad driver fram förändringar?	89
Bilden nyanseras	93
Överordning — underordning	94
Att utse chefer	96
Förbättrat ideologiskt utgångsläge	98
Med sikte på 1970-talet	100

FAKTA OCH ARGUMENT OM MARKNADSEKONOMI, MAKT OCH FÖRETAGSDEMOKRATI, U-LANDENGAGEMANG SAMT MILJÖ. INTRODUKTION av Göran Albinsson	102
---	-----

MARKNADSEKONOMI	105
-----------------	-----

<i>Plan- kontra marknadshushållning</i>	105
---	-----

<i>Debatten kring marknadsekonomin i Sverige</i>	109
--	-----

<i>Vinsten</i>	110
----------------	-----

Kritik	110
--------	-----

Motargument	112
-------------	-----

<i>Marknaden</i>	115
------------------	-----

Kritik	115
--------	-----

Motargument	118
-------------	-----

MAKT OCH FÖRETAGSDEMOKRATI	122
----------------------------	-----

<i>Maktens tre steg</i>	122
-------------------------	-----

<i>Formell och reell makt</i>	123
-------------------------------	-----

<i>Näringslivets makt i samhället — en översikt</i>	126
---	-----

<i>Företagsdemokrati — en översikt</i>	128
--	-----

<i>Arbetsmarknadsparternas inställning till företagsdemokrati</i>	132
---	-----

Företagsnämndsinstitutionen	132
-----------------------------	-----

Allmänna ståndpunkter	133
-----------------------	-----

<i>Näringslivets makt i samhället</i>		135
Kritik	135	
Motargument	138	
<i>Företagsdemokratin</i>		141
Bakgrunden till kritiken	141	
Vad kritiserar man	142	
Motargument	145	
NÄRINGSLIVET OCH U-LÄNDERNA		148
<i>Några fakta kring u-länderna</i>		149
<i>Debatten</i>		151
<i>Kritik</i>		153
Värderingarna	153	
Omdömen om ekonomiska sammanhang — handeln	155	
Omdömen om ekonomiska sammanhang — de privata investeringarna	156	
<i>Motargument</i>		160
MILJÖN		165
<i>Miljö och miljöskydd — en principiell diskussion</i>		165
Miljön och marknadshushållningen	165	
Miljön och inkomstfördelningen	170	
<i>Kritik</i>		171
<i>Motargument</i>		173
BAKGRUNDS- OCH DEBATTLITTERATUR		176

Förord

Samhällsdebatten har blivit allt intensivare. Ett uttryck härför är att också näringslivet, som tidigare i stort sett stått vid sidan av de ideologiska striderna, fått utstå fräna attacker. Näringslivets beslutsfattare har ställts inför krav att politiskt-ideologiskt motivera sitt agerande. En uppgift för vilken man inte varit tillräckligt förberedd. Inläggen i debatten från företagshåll har delvis som en följd härav varit sparsamt förekommande. Det främsta skälet till den relativa tystnaden torde dock vara bristande tid. Man anser det ojämförligt viktigare att näringslivets folk använder sin knappa tid till att i första hand lösa de företagsnära tekniska och ekonomiska problemen. Detta får naturligtvis inte tolkas som att företagens ledningar är vare sig ointresserade av samhällsdebatten eller anser sig sakna argument.

Vi inom SNS kan vittna om att företagsledningarna med stort allvar ser på näringslivets relationer till omvärlden. Alldeles bortsett från de konkreta problem som en näringsfientlig opinion kan skapa för företagen väcker de hätska och ovederhäftiga inslagen i kritiken en stark personlig olust. Liksom alla andra människor känner företagsledare behov av ett gott anseende. För övrigt är det väl så att personer som normalt verkar vid sidan om de politiska fejderna är speciellt känsliga för offentlig granskning och kritik.

Vid flera tillfällen har företagsledare i SNS regi samlats till seminarier och konferenser för att lära och diskutera. Huvudfrågor har varit: Vilken är kritikens innebörd? I vilken utsträckning skall den mötas med motargument, upplysning eller praktisk reformverksamhet? Man har också villigt ställt upp vid de sammankomster SNS arrangerat vid universiteten för att med studenter och akademiska lärare diskutera olika näringslivsproblem.

FÖRORD

Vid dessa aktiviteter har föredrag och inlägg framförts som i flera fall torde vara av mer allmänt intresse. I denna bok återfinns tre typer av sådant material. För det första några uppsatser av kända samhällsvetare; för det andra diskussionsbidrag från praktiskt verksamma företagsrepresentanter; för det tredje redovisning av argument för och emot på några särskilt omdebatterade fält.

Denna bok kan ses som en fortsättning på den av SNS förra året utgivna boken "Näringslivet utmanat", vilken främst behandlade den akademiska ungdomens kritik av och inställning till näringslivet. Vi vill nu ge vissa idéhistoriska och internationella perspektiv på angreppen mot näringslivet liksom några smakprov på den interna debatt som förs inom näringslivet.

Ansvarig för bokens redigering har varit civilekonom Lars Jeurling. Den största arbetsuppgiften har varit den argumentsammansättning som avslutar boken.

Stockholm i juni 1970

Göran Albinsson
verkst. direktör i SNS

Kritiken mot näringslivet i idéhistoriskt perspektiv

Av HERBERT TINGSTEN

Under min barndom kom jag i kontakt med en rätt lustig form av antagonism mot storföretagare. År 1906 bildade "riksdisponenten" Lindman den första regering som skulle kunna kallas kapitalistisk. I denna ingick en grupp på tre opponenter som jag kom i viss beröring med. Det var aristokraten Trolle, det var militären general Tingsten och bonden Petersson i Påboda. Vid den tiden var de så anti-kapitalistiska att de kallade företagsledarna för fyrkar eller burkar samt skällde på dem, irrationellt och oavbrutet. Ingen av de tre var någon ideolog eller ens någon tänkare av rimlig beskaffenhet. Vad de hade gemensamt var en diffus uppfattning att kapitalismen, affärsvärlden, företagarna var något ont.

Så snabbt har ställningarna förändrats på 60 år. Grupper som förut var nästan barnsligt anti-kapitalistiska har i stort sett kommit att ansluta sig till den samhällssyn näringslivet står för.

Ideologierna

Efter detta personliga vittnesbörd vill jag börja min översikt — som naturligtvis måste bli generaliserande och schematisk — med att påpeka att ordet ideologi först under senare tid kommit att bli ett positivt uttryck. Numera jagar ju partier, organisationer och näringsliv ideologier som folk förr i världen jagade ordnar och titlar. Det verkar som om man inte vore en riktigt fin karl, ifall man inte har någon ideologi.

Denna längtan efter ideologier skulle kunna kallas en antikvitetsysteri; uppkommen som den är sedan ideologierna intellektuellt är praktiskt taget förvisade till skräpkammaren. Det kan vara

skäl att påminna om att den som fann på uttrycket ideolog var en fransman, som i början av 1800-talet behövde ett nedsättande uttryck för den franska revolutionens teoretiker. Ideologerna var fantaster, drömmare, utopister, stollar. De stod i motsats till verklighetens handfasta män som inte sjönk ned till att tro på några allmänna utvecklingslinjer. Under 1800-talet föll det ingen in att kalla sig själv en ideolog. Det vore ju detsamma som att erkänna att man inte hade rätt. Marx kallar alla andra samhällstänkare ideologer, men menar att han själv inte är någon ideolog.

Begreppet ideologi

Det kan vara lämpligt att skilja mellan värderingsideologier och prognosideologier. En värderingsideologi består av en uppsättning mer eller mindre motstridiga önskningsar om hur tillvaron bör vara beskaffad. I mönstret ingår också anvisningar hur man skall kunna förverkliga de stora och allmänna målen genom att gå tillväga på det eller det sättet. Prognosideologin säger helt enkelt att mänskligheten enligt vissa lagar som är givna av naturen, historien, produktionstekniken eller något annat kommer att utvecklas i den eller den riktningen. Det är i allmänhet bättre att anpassa sig till vad som kommer att inträffa än att försöka streta emot.

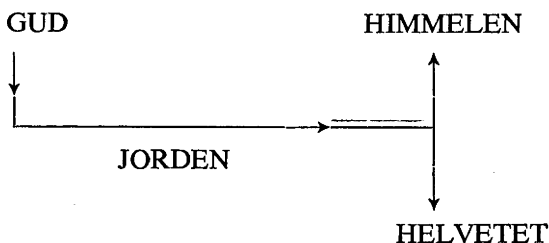
Naturligtvis är den här tudelningen ett slags pedagogiskt koncept. Benthams sats om största möjliga lycka till största möjliga antal kan sägas sammanfatta en värderingsideologi. Men sedan han väl lagt fast denna tes, som ingen gärna sade emot, började han formulera prognoser. Andra gick direkt på prognoserna. Typisk representant härför är Marx. Han ansåg sig egentligen vara värdefri. Vad han framställde som mänsklighetens slutmål var inte ett mål i någon etisk eller moralisk mening. Det var enbart fråga om ett resultat som måste komma av mänsklighetens verksamhet, uppenbart för den som lade ner tillräckligt djupa tankar på försök att förstå sammanhangen.

Den statiska samhällssynen kontra framstegstänkandet

Ett genomgående drag i samtliga de ideologier eller ideologiska fragment som idag är av någon som helst betydelse är den stora roll som framstegstänkandet spelar. Man kan tala om framstegsideologin som en slags overrideologi och ställa den i motsats till den gamla statiska åskådning som dominerade innan framstegsideologin bröt igenom mot slutet av 1600-talet. Utmärkande för den statiska samhällssynen var den stora roll religiösa föreställningar spelade.

Den gamla religiösa ideologin kan schematiskt fixeras ungefär så här: På jorden bor människor med ett gudomligt ursprung. De har dock blivit mer eller mindre fördärvade i jordelivet genom syndafallet. Människorna lever ett kort och prekärt liv och det gäller för dem att under denna tid göra sig förtjänta av himmelriket. Man får alltså en mänsklighet som kommer från ovan, som här på jorden fördärvas och sakta går framåt i sitt elände under slitningar och konflikter men med bevarande i det hela av en statisk ordning. Sedan kommer då slutet, som inte är slutet för människans liv på jorden, men slutet för de enskilda människorna, döden. De flesta kommer till Gud i himmelen. En del kommer till helvetet.

DEN RELIGIÖSA IDEOLOGIN

Hela jordelivet är alltså en kortvarig och tvivelaktig verksamhet vars betydelse ligger i förberedelsen för det som kommer efter. Man kan säga att det fanns utrymme för vissa förändringar inom denna ram, det är ju självklart, men i det hela var det denna ram som var väsentlig. Den som vill förstå vilken betydelse den religiösa

ideologin hade, och vilken intellektuell och moralisk kraft den kunde ha, rekommenderas inte främst läsning av Bibeln trots att vi genom barndomens studier har fått kärlek till dess språk. Ännu mindre vill jag anbefalla teologernas och kyrkans skrifter, utan sådana tänkare som Augustinus, Thomas a Kempis och den heliga Teresa.

Framstegsideologin innebar, har det sagts, att hela den religiösa ideologin applicerades på jordelivet. Man tänkte sig att jorden skulle bli lik himmelen. Det gick så långt att det under 1700-talet blev ganska svårt att skilja på prästernas och ideologernas förkunnelser; det är ofta diskutabelt om de förra menade ett liv i denna världen eller ett liv i en annan värld.

Även om tanken på ett gott samhälle, ett rikt samhälle, ett samhälle där alla människor har det någorlunda bra materiellt, i regel var kärnan i framstegsteorins spekulationer, fanns det också ett drag av andlig strävan. Det är mycket få som inte går med på John Stuart Mills sats, att det är bättre med en människa med en viss oro än med ett lyckligt svin. Det fanns också de som direkt var benägna att bortse från eländet på jorden. Vissa grupper, även bland framstegsmännen, tänkte sig en utveckling som lämnade stora grupper av mänskligheten åt sidan. Det låg därför mycket i Marx ord att religionen fick tjäna som ett opium för folket, eller om man vill uttrycka det vackrare, de fattigas politiska utopi. Men även i Marx eget tänkande ingick religiösa element.

Det är möjligt att vissa religiösa strömningar spelade en roll för det kapitalistiska produktionssystemets genombrott och utformning. Max Weber har som bekant gjort gällande, att protestantismen och särskilt kalvinismen skulle varit väsentliga drivkrafter. Jag tror att de kritiker i huvudsak har rätt som avvisat Webers teser, bland dem med stor framgång Kurt Samuelsson. Det var många andra saker som invercade. De tekniska nyheterna, upptäckten av nya världar, hela känslan av att människan började vara på väg till ett besittningstagande av jorden, allt detta har varit av betydelse i föreliggande sammanhang.

Det tog århundraden innan framstegsideologin bröt igenom. Den gav bärarna av det jordiska framsteget företräde framför de på en

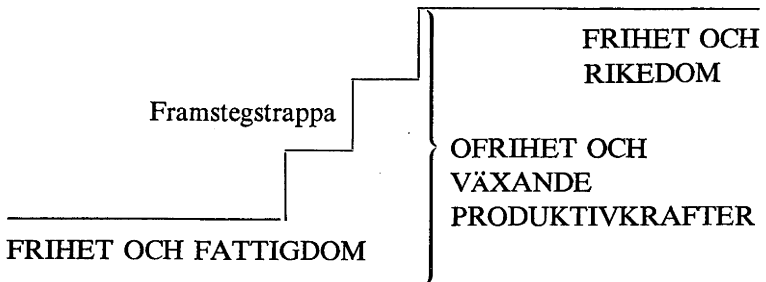
statisk, stabil utveckling inriktade överhetsgrupper, som tidigare hade styrt västerlandet. I stället för kungen, adeln och framför allt kyrkan kom politikerna och direktörerna i centrum. Politikerna i två egenskaper. Dels som formare av politiska teorier, ideologier. Dels som skapare av parlamenten, vilka så småningom omformades i demokratisk riktning. De som enligt dessa idéer skulle ta hand om framsteget mera konkret var vad vi nu kallar näringslivets folk; om man så vill kapitalisterna, företagarna, direktörerna, industrialisterna.

Marxismen

Två skolor hävdar att Marx är företagsfientlig. Den ena betonar att Marx är anti-kapitalist. Den andra betonar mera att han anser utvecklingen gå i riktning mot socialism. Den bästa formulering som har givits på den punkten svarar Axel Hägerström i Uppsala för. Han sade att Marx ansåg att det ofta rådde den form av samhällsordning som var möjlig under rådande produktionsförhållanden. Därmed menade denne, att det kunde inte vara bättre under någon period än det i själva verket var. Det skulle dock bli ännu bättre därför att förhållandena, produktionsmedlen osv. leder till en förbättring. Alltså mänskligheten börjar, det är ett av religionen inspirerat schema, i frihet och fattigdom. Den lever ynkligt som en följd av att produktionsmedlen inte utnyttjas. Sedan börjar produktionsmedlen utnyttjas. Det är syndafallet. Och därmed blir mänskligheten olycklig, mera alienerad än förut. Människan blir alienerad redan då hon upphör att vara ett djur. Men alienationen fortskrider oavbrutet för varje steg i utvecklingen; dels inrättas en stat, dels är denna stat ett organ för den härskande klassen. Efter hand uppstår den borgerliga staten, i vilken borgarna härskar över och utsuger proletariatet. Mänskligheten har då stora förutsättningar att nå framsteg och lycka, men den avgörande punkten har ännu inte kommit. Den inträffar då kapitalismen når en sådan koncentration att revolutionen blir självklar. Då kommer kastningen med mänsklighetens definitiva övergång från frihet och fattigdom över ofrihet och växande välstånd till frihet och rikedom.

DEN MARXISTISKA IDEOLOGIN

Mänskligheten ånyo på jämn mark. Staten som formats som ett organ för den härskande klassen under första framstegsskedet försvinner och ersättes av produktion i gemenskap. Mänskligheten har gått från frihet och fattigdom över ofrihet och växande produktivkrafter till frihet och rikedom.

Friheten är så stor, väl att märka, att arbetet inte är något problem längre. Det är så gott om produktionsmedel att några svårigheter ifråga om fördelningen av produktionsresultatet inte föreligger. Man kan, som det heter hos Engels, ge åt var och en efter behov och kräva av var och en efter förmåga. Det hela liknar till den grad himmelriket, att man inte kan undgå att se hur Marx är influerad av den religiösa uppfostran han har fått. Även om Marx präglad satsen om religionen som ett opium för folket ingick klara religiösa argument i hans tänkande. Jag skulle tro att Marx hela föreställning om det mänskliga eländet som en gång skulle leda till frälsning, liksom hans teser om alienationen i själva verket var hämtade från religiösa, t.o.m. mycket gamla religiösa föreställningar.

Debatten kring näringslivet

Nu några ord om debatten kring näringslivet i olika länder. Det kan bara bli fråga om att i korthet presentera en del godtyckligt utvalda historiska tendenser. Syftet är att illustrera kritiska linjer från skilda tider och länder. Jag finner en viss tröst i att vem som än försöker göra en dylik översikt måste hänfalla till schabloner.

USA

Amerika var ett jordbrukarland till långt fram på 1800-talet. Industrialiseringen skedde exceptionellt snabbt och leddes av en effektiv företagargrupp, som mycket länge var utan mera principiell socialistisk kritik. Varför socialismen blev så svag i USA är en gammal diskussionspunkt. En vanlig förklaring är att det berodde på att Amerika kunde expandera territoriellt. Det är emellertid en tes som nu är halvt övergiven. Andra har förklarat frånvaron av en socialistisk rörelse med att hänvisa till de emigranter som kom från Europa, särskilt under det mest expansiva skedet i slutet av 1800-talet efter inbördeskriget. Dessa emigranter var okunniga och glada över att få försörjning. De utgjorde en billig arbetskraft, som särskilt i östern formade ett proletariat, som de mera välsituerade arbetarna såg ned på och var glada över att inte tillhöra. I södern spelade negrerna en liknande roll som emigranterna från Europa och som i varje fall inom detta område gav någorlunda belåtenhet åt de fattiga vita. Hur svårt dessa än hade det så levde de ju i alla fall bättre än negrerna. Och detta att stå över en grupp är ju ungefär lika glädjande som det är irriterande att stå under en grupp. — Det var det oartikulerade proletariatet från Europa och negrerna som förhindrade socialismen i Amerika, har en del författare gjort gällande.

I alla fall uppstår vid slutet av 1800-talet en ganska livlig debatt kring industrialism och kapitalism i Amerika. Man kan urskilja en motsättning mellan de gamla förmögna släkterna och de nyrika företagarna. Denna illustreras utmärkt av två författare, som numera väl anses vara Amerikas stora klassiker från tiden mellan

inbördeskriget och första världskriget, nämligen Henry Adams och Henry James. Båda tillhörde familjer som sedan gammalt var mycket burgna. De såg ned på företagen som byggde järnvägar, som anlade nya stora industrier och som blev rika på några få år.

Det fanns också i Amerika en irritation bland bredare folklager. Vi har ju ända till nutiden stora grupper som man kan appellera till med en kritik av näringslivet och kapitalismen: bönderna, arbetarna och småföretagen.

En oerhört stark kritisk linje var angreppen på den monopolism som utan tvivel förelåg. De kom fram i slutet av 1800-talet, och riktade sig mot att ett eller ett par företag slår under sig praktiskt taget hela marknaden på ett visst område, med höjda priser och sänkt kvalitet som följd.

En annan kritik riktade sig mot näringslivets inflytande på det politiska livet. Den förekommer kanske mer i Amerika än i något annat land. Man anklagar, ofta med ostridig rätt, näringslivet för att söka behärska de politiska grupperna. Medlen är handgångna män, mutor och propaganda vid valen för att påverka den politiska stämningen. En kritisk linje häremot växte fram mycket starkt under slutet av 1800-talet och förekommer ännu. Såsom representanter för den kan jag nämna Teddy Roosevelt, William Bryan, Woodrow Wilson och Franklin Roosevelt. Till dessa ledare sällar sig ett garde av senatorer och politiska skribenter. En av de stora skribenterna var ju Lincoln Steffens, vilkens böcker från början av 1900-talet är skakande illustrationer till politikens, inte minst den kommunala, beroende av näringslivet.

Det fanns också en medvetenhet om att arbetarna var dåligt behandlade. Det var en kritik som särskilt togs upp av dem som hade en smula socialistisk anknytning. Ända fram till Franklin Roosevelt hade arbetarna inte någon säkrad föreningsrätt och de allra flesta företag förbjöd arbetarna att gå in i fackföreningen. En ytterligare linje som har många representanter nu för tiden är den allmänna kritiken av företagens miljö och uppträdande, statusjakten, den utmanande och onödiga lyxen, slöseriet. Den kommer under det tidigare skedet bäst fram hos Veblen, som på den punkten bildar epok i amerikansk diskussion.

Kritiken blev inte verkningslös. Antitrustlagar stiftades och så småningom fick arbetarna rätt att organisera sig. Arbetarna blev mera politiskt betydelsefulla genom att emigranterna i den gamla meningen försvann. Röstsiffrorna, som länge hade varit löjligt låga, blev högre och även de okunnigaste invandrargrupperna blev politiskt en smula aktiva under 1900-talets första decennier. De organiserades av framför allt det demokratiska partiet, som i norr representerade radikalismen, men i södern länge representerade reaktionen, negrernas undertryckande. Partiet lyckades på det sättet genom en allians, som förvisso kan kallas ohelig, vid enstaka tillfällen vinna majoritet vid president- och kongressval. Nu är som bekant situationen en helt annan. Nu är södern mindre betydande i demokraternas linje under det att nordens, särskilt då arbetarbefolkningen och olika minoritetsgrupper, spelar den stora rollen.

Steg för steg skedde en förändring som gjorde att den äldre anti-kapitalismen i mycket stor utsträckning försvann. Den nuvarande kritiken går mera ut på att det är en slags fusion av makt mellan politiker, militär och näringsliv; "det militär-industriella komplexet". Kritikerna anser att hela Amerikas politiska och ekonomiska struktur är sådan att det i själva verket knappast förekommer något val mellan åsikter längre utan val av i stort sett på samma linje verksamma politiker.

Det fanns en stark moralisk linje i äldre antiföretagardebatt som fortfarande kan spåras. Jag vill betona hur oerhört stark den var omkring sekelskiftet. Det var då nästan ett korståg mot de stora företagen från vissa grupper, som inte på något sätt var socialister. Det mest berömda uttrycket för denna mot företagarna och näringslivet principiellt välvilliga antikapitalism har vi kanske i Bryans tal, som gav honom den demokratiska presidentkandidaturen 1896. Han slutar typiskt nog med att säga att vi har ingenting emot företagare, men varför skall vi bara kalla vissa grupper för företagare och affärsmän? Varför skall vi inte kalla gruvarbetarna affärsmän? Varför skall vi inte kalla mannen som arbetar på sin åker för affärsman? Varför skall de inte kallas med hedersordet affärsman, slutade han, likaväl som "the few men who in the backroom corner the money of the world"?

England

I England bröt en mycket stark kritik av kapitalismen fram långt före Marx. Några av de mest lysande stridsskrifterna var skrivna redan på 1820-talet eller i början av 1830-talet. Centralt för engelsk politik var länge en vilja till förbättring utan någon större social omgestaltning av industriarbetarnas läge. Det kommer fram i de stora striderna på 1840- och 1850-talen. Det brukar sägas att det var de konservativa som ledde den socialpolitiska aktionen. Även om det var många liberala med ligger det något i detta. Möjligen kan man säga att fler industriidkare var mot varje socialpolitisk lagstiftning under det att fler godsägare var för. Ofta, har man konstaterat efteråt, var det ungefär lika hemskt på godsägarnas gods som i städerna men det var mindre påtagligt.

Den socialpolitiska aktionen slog igenom på 1850- och 60-talen och sedan går det sakta framåt i den riktningen. Socialismen blev inte av större betydelse förrän fram på 1900-talet. Det var en stark ingrediens av socialkonservatism i England liksom i Amerika. Dels skulle man trygga samhället — reformera för att bevara, för att använda Burkes klassiska uttryck — genom att ge de lägre klasserna en hyggligare standard. Dels skulle man därigenom möjliggöra den andliga utvecklingen, de andliga framsteg som egentligen många grupper fortfarande anser vara de centrala. Den här linjen, som jag litet slarvigt har kallat den religiösa linjen, den andliga linjen, har nog spelat en särskilt stor roll i England. Det är känt att många arbetare röstar konservativt. Professor McKenzie har nyligen visat att dessa arbetare ofta står under intryck av en föreställning, att de olika överhetsgrupperna faktiskt är dugligare, bättre än andra människor.

Därmed är jag inne på en linje som har spelat en roll både i England och Amerika, nämligen socialdarwinismen. Den har varit företagsvänlig i den numera alldeles övergivna eller avskydda meningen att den ansåg att de som var förmögna och gjorde karriär var "livskraftigare" människor än andra. Det var därmed självklart, inte bara att man borde försöka att få fritt lopp för alla dugliga, utan också att de som inte klarade sig gärna kunde kastas på

sophögen. Den främste företrädaren för denna linje var Spencer i sin delvis ohyggliga stridsskrift mot alla socialpolitiska reformer i början av 1880-talet.

Tyskland

Vad beträffar Tyskland vill jag bara erinra om att historiens mest lysande enskilda exempel på en socialkonservativ reformism var när Bismarck på 1880-talet beslöt att genomdriva en socialpolitisk lagstiftning. Den framstod som ett mönster för många andra länder. I Sverige betraktades den som en märkvärdighet vilken inte lände till efterföljd förrän många år senare. Bismarcks drivkraft var inte någon nämnvärd känsla av medlidande, utan det var en känsla att han borde försöka vinna de stora massorna för staten. Till en viss grad lyckades han också. De tyska socialdemokraternas enhälliga uppslutning under första världskriget torde knappast ha varit möjlig utan denna relativt anständiga lagstiftning.

Jag går inte in på de nazistiska och fascistiska rörelserna. De är alldeles för väl kända. Jag vill bara betona att särskilt Hitler till en början i mycket hög grad stödde sig på småföretagare och jordbrukare. Motståndarna var det internationella kapitalet, som man då kallade storföretagarna, och även den socialdemokratiska arbetarklassen. När han sedan lyckades komma till makten handlade han inte alls i överensstämmelse med de tidigare föreställningarna.

Katolska kyrkan

Vid en genomgång av kritiken mot näringslivet och kapitalismen kan man inte undgå att nämna en rad påvliga encyklikor. Det är mycket milda dokument. Påven tar avstånd från utsugning, från för låga löner osv. och rekommenderar ett samgående mellan arbetare och kapitalister. Han skulle säkert vara en entusiastisk anhängare, kanske har han yttrat sig i frågan, av den ekonomiska demokrati som nu står på dagordningen som ett vagt mål i många länder, inte minst i Sverige.

Ideologierna i dagens svenska samhälle

De politiska partiernas ideologier

Vi har fortfarande som de två ledande grupperna politiker och direktörer.* Politikerna är, alldeles markerat i välfärdsstaterna, utan bestämda ideologier på lång sikt. När jag gick igenom deras debatter i valet 1968 tyckte jag att det var intressant med denna oerhörda variation av plattheter på fyra olika strängar. Konkurrenterna kunde inte finna några hårda motsättningar men sökte hela tiden efter motsättningar, efter idéer som en törstande efter en källa. I någon mån kom man fram till konflikter genom att säga att motståndaren har idéer i bakfickan, som han inte drar fram, men som han skulle förverkliga om han bleve mäktig. De borgerliga skulle förstöra socialpolitiken; socialisterna skulle socialisera osv. — det säger de visserligen inte, ingendera av dem, men de skulle göra det om de fick makten!

Var och en vet att det är fråga om några procent marginalröster och att alla dessa diskussioner är till för att vinna en liten grupp i mittenlinjen, som inte vet vad den vill. Det innebär att inom politiken, som jag har uttryckt det en smula koncentrerat, är förkunnarnas tid förbi och försäljarnas inne. Det gäller att försälja varorna och att smycka dem i olika förpackningar. Att komma med nya stora prognoser eller värderingar är hopplöst; hela förrådet är sedan länge förbrukat. Partierna slåss emellertid. Det innebär naturligtvis en viss kontroll. Det innebär också upprätthållande av en medborgerlig frihet, som är det väsentliga i demokratin.

Näringslivet har aldrig haft någon enhetlig ideologi. Redan de antydningar jag gjort gör klart på vilka olika strängar som man har spelat. Då näringslivet nu söker en ideologi, så är mitt intryck att saken är hopplös. Nota bene om näringslivet inte vill som ideologier presentera plattheter, förgyllda banaliteter, i stil med parti-benämningarna Moderata Samlingspartiet, Folkpartiet och Cen-

* I min bok "Från idéer till idyll" har jag i ett särskilt kapitel under rubriken "Direktörer och politiker" behandlat dessa gruppers ställning i det västerländska samhället.

tern. Sverige är faktiskt ensamt om att alla de borgerliga partierna har namn som är formade för att strängt taget inte uttrycka någonting; varken vad man vill eller vilka väljare man appellerar till. Namnen säger bara: ja, vi står i mitten, folkliga och rara, men vad vi vill det är frågan.

Det enda parti som vågar hålla kvar en gammal beteckning är Socialdemokratiska Arbetarpartiet, som genom sina oavbrutna segrar har kunnat undvika den verbala alibism som ett slag tycktes vara på väg när Socialdemokraten döptes om till Morgontidningen. Men även detta parti tycks vara på samma väg som de andra, vilket den ofta använda beteckningen "löntagarpartiet" visar.

Näringslivets argumentation

Inom industrin har man ingen konkurrens i samma mening som inom politiken. Konkurrensen mellan olika företag bygger på en slags känsla av samhörighet. Man säger, att min apparat är den bästa som finns på marknaden, men man säger inte att B:s apparat är urusel eller mycket sämre. Politikerna konkurrerar naturligtvis i viss utsträckning genom prestationer men framför allt genom kritik och anklagelser av varandra.

När jag tycker att en ideologi för näringslivet är hopplös, bestryks jag av de försök som jag finner då och då: t.ex. när man talar om att företagens uppgift är att tillfredsställa behov. Det förefaller mig vara en otillåtligt slarvig fras. Det är klart att företagen tillfredsställer behov i den meningen att några använder grejorna — annars vore det ju förfärligt. Behoven är så rika och så olika. Man tillfredsställer de behov för vilka man kan få vinst. Det görs en massa krumelurer omkring vinsten, men var och en vet ju att man vill ha vinst inom näringslivet. Det är alldeles ostridigt. Och ingenting ont i det, men det är alltså de varor och de verksamhetsformer som kan ge sådant, som man tillfredsställer. De andra har man i varje fall mycket litet intresse av.

I det här sammanhanget vill jag säga, att jag håller på en gammal slogan, som nu har blivit en smula löjlig genom att så många kapitalister upprepar den, nämligen jämlikhet. Jag tycker det är något

mycket betänkligt att det i vårt land fortfarande lever grupper, som är fattiga i all rimlig mening. I Amerika använder man som bekant uttrycket fattig som ett statistiskt begrepp. Det gör vi inte här, men att folkpensionärer, som inte har någon annan försörjning, är fattiga, det är alldeles uppenbart. Vi har en kolossal rikedom inom stora delar av Sverige samtidigt som åtskilliga hundratusen lever på gränsen till umbäranden. Det förefaller mig vara svårt att under sådana förhållanden tala om att det finns en allmän behovstillfredsställelse. Självfallet är att slagordet jämlikhet inte siktar till någon total ekonomisk likställighet utan endast till en stark ekonomisk utjämning.

Nyväns terns ideologi

Jag vill också med några ord diskutera nyväns terns vaga och skiftande idéer. I vissa hänseenden instämmer jag med den kritik som från dessa håll riktas mot samhället och näringslivet. Den ytterligt starka inriktning på rent materiella framsteg som färgar det kapitalistiska systemet och tendensen att förvandla individerna till kuggar i ett komplicerat och för den enskilde överskådligt maskineri är faror som vi måste bli mera medvetna om.

Vad jag däremot utan varje tvekan fördömer hos nyväns tern är de antidemokratiska tankegångarna. Nyväns terns förkunnare tycks betrakta sin riktning som en elit eller en samling övermänskliga som funnit den rätta läran och därför får bruka alla medel i kampen mot andra. Dessa personer säger att de själva inte visar någon tolerans men de kräver tolerans av andra. De kan bruka våld själva, men andra får inte bruka våld. Deras utgångspunkter är alltså desamma som i de fanatiska grupper som genom erövringar, förtryck och inkquisition velat krossa alla oliktänkande. De står på samma linje som äldre och samtida diktaturrörelser, deras läror erinrar om anarkismen, kommunismen, fascismen och nazismen. De kan jämföras inte bara med dessa riktningar utan också med de gamla högerreaktionärerna, som utgick ifrån att bara de som hade stora inkomster eller var födda inom vissa familjer kunde styra staten.

Hela denna antidemokratiska fraseologi borde tas upp till ny kritik. Man borde ha, inte bara inom näringslivet, utan även över huvudtaget inom samhället, den gamla grupp som jag kände i min ungdom, som kallades kommunistdödare. Det var ofta fackföreningsfolk som gick i närkamp med kommunisterna och som genom en oerhört intensiv agitation, särskilt i början på 20-talet, kanske räddade den svenska demokratin. Att den svenska arbetarklassen, som tillkämpat sig demokrati, som under årtionden av folkstyrelse reformerat vårt samhälle och som därigenom vunnit bättre förhållanden, större medvetenhet och stor politisk makt, skulle falla offer för en nyvänsterpropaganda med dess paroller om högre medvetenhet och rättfärdighet synes likväl otroligt — till en viss undfallenhet kan man sträcka sig men säkert inte till kapitulation.

Näringslivet i framtidens samhälle

Jag har för att förbereda mig till SNS-konferensen i sommar läst en rad skrifter utgivna av näringslivet. Jag har där funnit föreställningar om ekonomisk demokrati, som ger intryck av att man försöker komma ifrån det stora problemet.

Jag har också läst om en serie böcker om framtiden, såsom Aldus Huxley's "Brave New World". Den är inte så styv som Karin Boyes "Kalocain" eller Orwells "1984", men den ger en lika kuslig och som jag nu tycker rimligare bild av framtiden. En framtid där viljan till materiellt framsteg, till besittningstagande av jorden blivit helt förhärskande; där för de flesta människor de intellektuella och andliga frågorna inte längre har någon betydelse; där godhet, kärlek, vilja till fulländning nästan har försvunnit.

Jag har en känsla av att när jag läser näringslivsböckerna är det som små utkast till "Brave New World" och det verkar mycket oroande. Är det inte så att den oro och den ovisshet som många människor känner, särskilt då studenterna, inför det samhälle som vi är på väg emot, utgör den måhända starkaste grogrunden för den vänsterradikala kritiken av företagen.

Låt mig sluta med att upprepa en tankegång som jag tidigare i

några uppsatser mera utförligt redovisat.

Man skulle sätta ett antal personer att ägna tio år åt frågan om vad vi skall ta oss till, vilka människor vi vill forma, vilket samhälle vi vill ha. Det skulle inte bara vara professionella forskare, naturligtvis, men det ideala kravet på medlemmarna är en förening av kunskap, spekulatior och drömmar. Män och kvinnor, religiösa och förnekare, gamla och unga, förståndets män likaväl som fantasins martyrer. Det stora och svåra villkoret är att gruppen skall bestå av personer som lever med i sin tid utan att vara förhånade av det dagliga, som inte förbereder en ny bok, ett nytt val, ett steg vidare i karriären. De skulle kunna arbeta i ro för sig själva men också tala med öppenhet och utan rädsla för små naiviteter och blamager, de skulle kunna yppa hugskott och visioner som lätt ter sig löjliga därför att de är gamla, primitiva, oordnade, högtflygande, absurda.

Av en sådan kommitté, en sådan arbetsgemenskap, kan vi inte vänta bestämda och entydiga svar. Vi kan, om gruppen är väl vald, tvärtom vara säkra på skilda meningar, vilda utflykter i olika riktningar, mycken tvekan och förvirring. Men jag tror att de sakkunniga för utopier möjligen skulle kunna avverka en del villfarelser, dra fram en del perspektiv som är nya eller glömts bort, ge en föreställning om skilda vägar, möjligheter och framtidssyner. De skulle kunna ge liv och något av storhet åt debatten.

Det finns, tycks det mig, ett främlingskap i vår tid som inte beaktas i de marxistiska diskussionerna om alienation. De flesta människor tänker, även sedan Gud försvunnit och gömt sig och metafysiken skjutits sönder, på de gamla livsfrågorna: varför lever jag, eller åtminstone — hur skall jag leva, hur skall jag få ro, mod, lycka, gemenskap, vad önskar jag för mina barn och för framtiden? I den allmänna intellektuella debatten berörs dessa ting knappast, de är förvisade till djuppsykologiska specialister, sekter och veckotidningar; politiken ordnar med alla materiella detaljer men står stum eller generad inför dylika konstigheter; i samtal är de för det stora flertalet bannlysta. Detta främlingskap skulle kanske kunna lättas genom att en statusbetonad utredning tog upp de allmänna frågorna. I varje fall skulle många människor få glädje

KRITIKEN I IDÉHISTORISKT PERSPEKTIV

och eggelse, känna att det finns en bro mellan dem själva och en av stora perspektiv inspirerad politik.

10.10.69

Uppsatsen är nedtecknad från ett extemporerat anförande vid SNS Tylösandskonferens den 28.8 1969. Materialet har endast genomgått en lätt redigering.

erspektiv på näringslivsdebatten

idéhistoriska och internationella synpunkter på angreppen
t näringslivet. Boken innehåller också några prov på den
erna debatt som förs inom det svenska näringslivet. Den kan
som en fortsättning på "Näringslivet utmanat", som kom
59 och som främst behandlade den akademiska ungdomens
tik mot näringslivet.

n inledande uppsats redovisar *Herbert Tingsten* kritikens
historiska bakgrund och de ideologiska strömningarna i
gens svenska samhälle.

Anthony Sampson (författare till bl.a. *Anatomy of Britain* och
nya européerna) analyserar den europeiska studentrevolten.

Art Samuelsson beskriver den politiska, sociala och psykolo-
ka bakgrunden till den svenska näringslivsdebatten. Han
sserar också förslag till konkreta reformer.

ovet av reformer utvecklas ytterligare i uppsatser av några
nska företagsledare: *Olle Karleby*, *Lars Lidén* och *Lars*
erström.

kens senare del innehåller en redovisning av argument och
targument på några särskilt omdebatterade områden:

arknadsekonomi
kt och företagsdemokrati

Näringsliv och u-länder
Miljö

Studieförbundet Näringsliv och Samhälle

Distribueras av